

Леонид Андреевич Попов

Ааттаммат кыыл

Ураанныыктардаах уот кугас кыыл ньылбыннаан кэлэн, оттоох күрүн таһыгар тохтуу түстэ. Ол-бу диэки олоотоото, хантаннаата. Кини бэйэтин күүһүгэр эрэммит, билиммит кыыл быһылааҕа. Дьүһүнэ-бодото, туттара-хаптара оннук. Уһун синньигэс кутуругунан өттүктэрин охсунан ылла, түөрт атабынан чыраччы тэбинээт, тыыланниталаан кэбистэ, уонна сыт баар диэн кыһаммакка, ыал чугас диэн дьулайбакка, - хайдах кэлбитэй да ол курдукхолкутук, сана түспүт бөһүөнэх хаары батарыта үктэтэлээн, иннин диэки ааһа турда.

Дойду-сир баранар уһуга буолбут, түнкэтэх Күп-Эдьээн сиригэр, тонус туйугар туоллубут киэн Майыыда үрүбэр үктэммитэх кыыл үктэннэбэ, таарыйбатах кыыл таарыйдаҕа. Үрдүлэринэн чыычааҕы көтүппэтэх, анныларынан күүдээҕи аһарбатах булчут тонустар дойдуларыгар Майыыда эбэ хотунна маннык көнүллү, холкутук туттуммут айыы кыылаҕын дуу, абааһы кыылаҕын дуу?

Биллибэт кыыл бараатын аҕай кытта, оттоох күрүө таһыгар биир чороччу улаатан эрэр, уон түөртээх-биэстээх уолчаан сүүрэн кэллэ. Сана хаарга кылыһан бырданалаан иһэн, кин аһаар атабын өрө көтөхпүтүнэн тохтуу биэрдэ – кыыл суолун көрдө. Көтөхпүт атабын түһэрдэ, тэпсэнэлээтэ. Кэтэҕин тарбаммахтаан ылла. Икки өттүнэн иннэннии-иннэннии бадаархай суолу одууласта. Онтон икки илиитин быластаан, эргийэн кулахачыйаат, төттөрү ыстанна. Оттоох күрүн ханас өттүгэр үрүн хаарга баттатан, самналлан турар быыкаайык балаҕанна уолчаан, түү мээчик курдук, төкүнүс гынан хаалла.

3

- Кырдыаҕас суола, ама, маннык энээннээх үһүө. Атынна дылы, - диэтэ, кыл үктэтэлээн ааспыт суолун көрө-көрө, Түг Хабырылла.

- Оччоҕо туох суола буолуой? – Ньукка түргэнник быһаара охсуохтарын баҕарда. Күүстээх Көстөкүүн саната суох аргыйы аҕай сылдьан, кыыл атылын хардыылатаан ылар, үктэммит сирин сүөмнээн көрөр.

- Көстөкүүн, туох дии санаатын? – диэтэ, күүтэ сатаан баран, Түг Хабырылла. Киһитэ хардарбат. Уруккутун курдук бытааннык, тиэтэйбэтэх быһыынан, кыыл батарыта тирэнитэлээн ааспыт суолун сылыктыы турда.

Кэмниэ кэнэҕэс дьэ санарда:

- Маннык дьикти суолаах-иистээх кыылга түбэхэ илигим. Бу дойду сүүрэр атахтаабыттан, бука, атын буоллаҕа буолуо диэн, сэрэйэбин. Сир буора көстүөр диэри диринник ньимиччи үктэтэлиир эбит ээ, бу. Ыар баппаҕайдаах аарыма. Айанныырыгар ох

курдук, көнө сүрүннээх кыыл буолан биэрдэ, хайа да диэки туоран көрөөхтөөбөт эбит. Судургу собуус сигилилээх улуу-дьаалы буоллаҕа дуу?

- Онон хайыбыт? – диэтэ Түн Хабырылла, Көстөкүүнү өрө мынаан туран.

- Ырааптатаҕа буолуо, аҕаа, сонордуобун – дии-дии Ньюукка батыйатынан ириэнэх хаары сиритэ баспахалаата.

Ити курдук хайдах да буолаллара быһаарыллыбакка турдагына, ыкса ыаллара Элиэ Сааба Мэхээлээчээнниин өрө баһыалаан, тийээн кэллилэр. Харахтарын мунунан көрүүттэр. Элиэ Сааба Манхааһай хааһабыттан үс кэрэмэскэ, сүүс тиингэ атыыласпыт бэрдэнээтин таннары сүгэн кэбиспит, Мэхээчэ эһэтин саҕаттан баар, били эргэ, хайдыбыт мастаах, чокуурунан эстэр саатын туора туппут уонна куругар чохороон сүгэни анһыммыт.

- Иэдээн буолла. Көстөкүүн, булбатах кыыл буулаата, бөлүүн аппын тардан барда... биир туора быраҕар бүлтэһи да хаалларбата – диэн түргэн-түргэнник бөтүгүрэттэ Элиэ Сааба.

- Х-хайа дойду адьырҕата эбитэ б-буолла, суолуттан көрдөххө, бу дойдуга биллэ илик кыыл б-быһылаах, - диэн тардылатта Мэхэлэчээн, - б-бу эн дьыэн таһынан ааспыт, ыал баа диэн кыбыстыбат с-сордоох эбит.

- Бүтүн аты биирдиитэ дьүккүйэр туох идэмэрдээх кыылай?! – диэн, Түн Хабырылла соһуйа иһиттэ. Күүстээх Көстөкүүн дьонун иһиллээн турбахтаан баран, икки эрэ тылы санарда:

- Ааттаммат кыыл...

Булчуттар бары муустаах уунан саба ыстарбыт курдук, дьыгис гына түстүлэр, ити икки тыл куйахаларын күүртэ, эттэрин салаһыннарда.

4

Ааттаммат Кыыл суолун хайан, бэс булчут Майыыда өрүһү өксөйө, халдыаайы мыраан үрдүнэн собуруу диэки баран истилэр. Санардыыннытаабыта турбут Майыыда өрүс мыраан анныгар, кырыа буолбут сэксэгэр төбөлөөх иирэлэринэн кыһаанкалаан, өтүү быаны сыһа тарпытты, субулла сытара. Мыраан уна өттүгэр Майыыда эбэ хотун киэн унаар хочто мастары быыстарынан мэндээрэн көстөрө. Онно күһүнү күдэрик, үүт манан былыт буолан, төтөрү-таары халынны устара.

Ааттаммат Кыыл тугу да тумнубакка, туохтан да тохтообокко, мыраан арҕаһын хайа охсон, Майыыда өрүскэ түһэр үрүйэлэри, дирин аппалары быһыта көтүтэлээн, ыт мунна да баппат ииччэх-бааччах ыккый ойуурдары күүстээх күөнүнэн көнгүтэ анһыталаан, тобуута үктэтэлээн иннин диэки түһэ турбут. Кэлин атахтарынан күүскэ тирэнитэлээн ыллагына, тон буору лөглөрүтэ тэбитэлээн кэбиһэр эбит. Айан сэлии икки ардынан

атаралаабыт суола, кылы тарпыт курдук, көбүс-көнөтүк дыргыйа сытар. Оо, улуу дьаалы батарыта биэрэн түһэн, дьэ, ыар да тилэхтэрдээх эбит. Эчи, хардыыта киэнин, суола улаханын!

Күүстээх Көстөкүүн суол тыырааччынан, уоннаабылар кини кэнниттэн тилэх баттаһан, бары ньүһэл-ньүһэллик, ыар-ыардык үктэтэлээн, дьэбин уоһуйан истиилэр. Арай, Ньюукка оҕо, үтүө булка баран иһэр курдук, кылгас уктаах батыйатын күөрэлдьиччи көтөҕө, чэпчэки-чэпчэкитик дэгэйтэлээн ыла-ыла, дьонун кэнниттэн лэглэрийдэ. Урут бу булчут ааттаахтара дьон оннооһор кырдыаҕаска да киирэллэригэр маннык күп-бааччы үктэтэлээбэт, маннык сирбиэтинэ хамсаммат этилэр эбээт. Бултуу баран иһэбит дуу, эһиги, булчут туйгуннара?

Кыргыһа баран иһэбит дуу, эһиги, тонус дьорҕоотторо?

Кыыл суола тосту эргиллэн, мырааны таннары түһэн, хочоҕо киирдэ. Хочону хабайар хаба ортотунан субулан иһэн, эмискэчи сүтэн хаалла. Түөрт атабын хомуйа тутан, атахтарын анныгар түбэхэн биэрбит булҕаны төрдүттэн түөрэ тэбэн, тирэммитэ эрэ баар уонна ханна да бэлиэ хаалбатах. Халлааннаан көтө дуу? Сирдээн тимирдэ дуу?

- Баатын, улуу дьаалыбыт кынаттаах дуу? – диэтэ Түң Хабырылла, икки ытыһын ньилбэгэр ууран, бөкчөллөн туран, кыыл түөрт атаҕа холбоммут суолун кынастаһа-кынастаһа.

- Дьэ, дьикти да буолар эбит! – диэн, Элиэ Сааба улханлык соһуйда, бэркиһээтэ.

Мэхээчэ, кэлэбэйэ алыс бэргээтэҕэ буолуо, саната суох күлүгүрэн турда. Оттон Көстөкүүн буоллабына, оҕус курдук, буугуначчы тыынан кэбиһэ-кэбиһэ, кыл суолун эргийэ хаама сылдыар.

- Бу баар!.. Бу баар!.. Кэлиэ-н-кэлиң!.. – диэн, Ньюукка эмискэ айдаара түстэ. Булчуттар тийэн көрбүттэрэ, эмиэ т86рт атабын хомуйа тутан, биир сиргэ батары түһэн ааспыт. Ити икк суол икки арда, арааһа, уонча саһаан бадахтаах быһылаах.

Тугун сүрэй, доҕоттоор! Тыый! – диэн, сөхпүттүү дуу, дьулайбытты дуу, Күүстээх Көстөкүүн дьэ сана аллайда. Уончалыы саһааны ойо-ойо кыыллара ити курдук, тон буору логлорута биэртэлээн, көбүс-көнөтүк түһүөлүү турбут. Сылгы хаһан аһаабыт сиригэр тийэн, икки атабынан тирэнитэлээбит, - өрө тура сылдыбыт быһылаах. Атыр үөрэ үрүө-тараа сырсан, суоллара, оттоох хаары үлтү бидилгэхтэн барбыт. Оттон Көстөкүүннээх, аһыйахтык атыллаат, көрбүттэрэ, сылгы охтон тас уорҕатынан хаары мэһийэн ылбыт, онно-манна хаан таммалаабыт.

-Бу сордоох биир сылгыны эмиэ туора хаһан бабыт, - диэн, Элиэ Сааба абаккарбыт куолаһынан сангарда.

- Ити сүгэн баарта буолуо дуо? – дии-дии, Түг Ханырылла улуу кыыл иннин туһунан хочону быһа сэлэн барбыт суолун батыста. Эмиэ ким да тугу да снэрбат буолла. Ньюукка, дьонун сирэйин-харабын кэтии-кэтии, эмиэ саната суох истэ. Кини санаатыгар: чааскы олоһун сана киэн баһайы харахтааах, сылларыстыгас муруннаах, илбирийбит уһун түүлээх, дьиэ саһа улахан баһайы ынырык кыыл сүрдээх киэн айабын кытарчы аппытынан, тиистэрин адыгыраппытынан, көстөн кэлэ-кэлэ сүттэ. Кутталыттан Ньюукка оройо тымныйталаата, иэдэһэ итийбэхэлээтэ. Сбу-субу кэннин хайыһан көрбөхөлөөтө. Онтон ийэтэ дьиэтигэр ытыы хаалбытын саныы биэрдэ да, ынырык кыылын умнан кэбистэ.

Булчуттар кыыл суолун батыһаннар тиит, харыйа, бэс мастар буккуһа үүммүт тыаларын саһатыгар тийдилэр.

Тыа иһэ, туох баары барытын хайдах эрэ мэлдьэспиттии, суостаахтык иһийбит. Мастар лабаа-лабаларыттан куустуһаннар, туох эрэ кистэлэни хаһалаабыт курдук, ыга симсэн, кэккэлэһэн турдулар. Көстөкүүннээх сааларын, үнүүлэрин сэрэххэ бэлэмнээн истилэр. Көрүү-истии улаатта. Тохтоон туран эрэ чуннаан ылар буолуталатылар. Хардыыларын бытаартылар. Хара тыаны ортотунан барбахтыы түһээт, сиһик хаан буолбут сиргэ тийэһнэр, тохтуу биэрдилэр. Кыыллара сытан эрэн, сүгэн аһалбыт сылгытын, харса суох сиэн-аһаан, тунайдаабыт. Сылгы унуохтарын тоһута, хайыта ыстаталаан баран, икки өттүнэн тибиртэлээн кэбиспитэ ыһыллв сыталлар. Бүтүн сылгыттан сиэлэ, кутуруга уонна икки кэлин бууттара эрэ ордубуттар. Сылгы бууттара ордубуттарыттан тойонноотоххо, баһыттан саһалаан сиир кыыл буолла.

Элиэ Сааба сылгы атаһтарын эргитэ тутталаата.

- Мин биэбин!.. – диэн үөгүлүү түстэ Күүстээх Көстөкүүн, кириэс бэчээтм көрөөт. Харабынан итэһэйбэтэх курдук, сылгы бууттарын илиитинэн туппахтаата, кириэс бэчээти сөмүэтинэн баттыамахтаата. Ньюукка эрйэдээх, соһотох биэтин аһынан, саната суох ньимиллэн тураахтаата.

-Бүтүн сылгыттан кэлин эрэ атаһтарын хааларар маннык күдүлү куртахтаах кыыл ыал аатыттан аһартыра чахчы, биис ууһун биис ууһунан эстэлиэ, - диэн, бөтүгүрээтэ Элиэ Сааба.

- Эбэтэр биһиги, эбэтэр кини!.. – диэтэ Күүстээх Көстөкүүн тимир-тамыр курдук булгуччулаах куолаһынан уонна доһотторун ис санааларын өтөрү көрүөх курдук, кинилэр диэки кырыктаах хараһтарынан көрүтэлээн кэбистэ.

Бу халлаантан дуу түспүтэ, сиртэн дуу күөрэйбитэ биллибэт идьэиэрдээх улуу кыылтан куттаммыт уонна торуттубут майгы кимиэхэ да суох этэ, бэл, кыра Ньюукка уоһа ыпсыбыт, сынаабын этэ күүрэн тахсыбыт.

Аатгаммат кыыл дуо? – диэн истэ-истэ, унуохтара салҕалаабыт дьоннор, билигин адьырҕа кыыл кистэлэннээх күүһүн утары барар биир тыйыс санааны ылыммыттара тас да бодолоруттан биллэр этэ.

Күүстээх Көстөкүүн сангарбат бэйэтэ саналана түстэ:

- Кыыл диэн кыы ини, күүс хоппотобуна – өй кыайыа. Иһиттэр иһиттин, доҕоттоор. Эһэттэн, бөрөттөн инсэтинэн-оботунан тына да суох буолан баран... - кини кэнники тылларын уругар-абаккатыгар бөтө бэрдэрэн, ситэ эппэккэ хаалла. Айылҕа биллибэт күүһүн иннигэр сөһүргэстээбит, бэйэтин сэнэммит булчут Көстөкүүн хаанныын-сиинниин тосту уларыйда, кини да киһи буоларын билиннэ.

Бу халыг тыа хорсун уолаттарын быччыгнара күүрлэ, харахтара уоттанна, күүстэригэр күүс эбилиннэ. Ол абааһы көрүү, өс-саас, сиргэнии, кэлэйи күүһэ этэ.

Иккиттэн биирэ: эбэтэр кинилэр, эбэтэр кини! Кыыл аата кыыл, киһи аата киһи!